

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-37>

УДК 37.032

Альохіна Н.В., Криклива І.О.
Національний фармацевтичний університет

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному аналізу психолого-педагогічних умов формування навчальної самостійності студентів і конкретизації змісту навчальної самостійності. Проаналізовано наукові погляди на визначення самостійності. Визначено головні функції навчальної самостійності: навчальна, виховна, розвивальна, рефлексивна. Зазначено компоненти навчальної самостійності: мотиваційний, когнітивний, емоційний, волевий, діяльнісний. Охарактеризовано критерії сформованості навчальної самостійності студентів. Здійснено порівняльний аналіз досліджень щодо психолого-педагогічних умов формування навчальної самостійності у вищій школі, який показав недостатність наукових пошуків у питаннях психологічного аспекту формування самостійності здобувачів освіти. Наголошено, що сутність процесу формування навчальної самостійності полягає в зміні характеру самоосвітньої діяльності студентів.

Ключові слова: навчальна самостійність, студент, заклад вищої освіти, психолого-педагогічні умови, формування.

Alokhina Nataliya, Krikliwa Iryna
National University of Pharmacy

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF STUDENTS' EDUCATIONAL INDEPENDENCE

Summary. The article is devoted to the problem of determining the psychological and pedagogical conditions for the formation of students' educational independence. The chosen topic is due to the contradiction between the growing need of the state and society for a specialist capable of life-long self-education, and the lack of proper attention to the formation of independent work skills in students. The aim of the study is to analyze the theoretical preconditions for the formation of students' educational independence in the educational process of a higher education establishment and to specify the content of educational independence taking into account the current situation of pedagogical science and educational practice. It has been established that in pedagogy and psychology the view of independence is represented by different points of view. In the psychological and pedagogical literature, independence is seen as a basic feature of personality for such qualities as creative activity, initiative. In modern didactics, independence means a system of skills of conscious self-organization. In the article, educational independence is considered as a quality of a personality that characterizes its ability to systematic self-directed educational activities, carried out under internal motivation and on own initiative. The functions of educational independence have been established: educational, upbringing, developmental, reflexive. Learning independence includes motivational, cognitive, emotional, volitional, activity components. The criteria for the formation of students' educational independence are motives that encourage independent educational activities and form the need for self-education; understanding of the significance of independent educational activity and the desire for conscious acquisition of knowledge, the value attitude to independent educational activity, the presence of skills of self-regulation and self-management of educational activity, the presence of general educational skills. The analysis of scientific sources has been carried out, which shows that in most of the works devoted to the formation of educational independence, pedagogical or didactic conditions are considered, and the psychological aspect of independence formation is insufficiently studied.

Keywords: educational independence, student, institution of higher education, psychological and pedagogical conditions, formation.

Постановка проблеми. Реформування, що відбулося в системі вищої освіти в Україні, посилює значення самостійної навчальної роботи здобувачів освіти. З одного боку, збільшення обсягу інформації, що підлягає засвоєнню, постійне її оновлення, яке обумовлює необхідність самоосвіти сучасного фахівця, та незмінна тривалість навчання у закладі вищої освіти з іншого боку роблять актуальним формування і розвиток у студентів умінь самостійного пошуку необхідних даних в безмежному інформаційному просторі, їх критичного аналізу, усвідомленого засвоєння і збереження. Таким чином, пріори-

тет самостійності особистості в процесі навчання, необхідність безперервності освіти актуалізують проблему формування початкової самостійності студентів ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історії педагогіки приділялося досить багато уваги різним аспектам навчальної самостійної діяльності. Вчені акцентували увагу на таких аспектах заявленої проблеми, як: визначення поняття «самостійна діяльність студентів» та її видового різноманіття (самостійна пізнавальна діяльність, самостійна навчальна діяльність, самостійна професійно-орієнтована діяльність і самостійна

освітня, або самоосвітня, діяльність) (С. Заскалета, Т. Картель, М. Туркіна та ін.); активізація та індивідуалізація самостійної навчальної діяльності (І. Засядько, М. Малоїван, Т. Пепельніцина тощо); формування умінь і навичок самостійної діяльності (Л. Жарова, Ю. Мануйлов, Я. Шахбазова та ін.); організація самостійної навчальної діяльності (П. Бірюков, Л. Грицюк, Н. Конюхова, О. Малихін, С. Шаров тощо); управління навчальною самостійною діяльністю, а саме технології, дидактичні умови, особливості (Р. Агаджанова, О. Голік, Л. Журавська, Л. Рябченко, Д. Тюріна та ін.); формування готовності студентів до організації самостійної діяльності і керівництва нею (І. Гіренко, Г. Ковтонюк, Ю. Резнікова й ін.); формування і розвиток культури самостійної діяльності (О. Козирева, О. Соя, Е. Шварцкопф); різні аспекти самоосвітньої діяльності (О. Інкіна, Є. Федорова, Я. Шахбазова й ін.). В роботах Л. Волошко, І. Воротилкіної, А. Ільїної, Л. Шпеліної розкриваються сутнісні характеристики і структурні компоненти навчальної самостійності студентів; формуванню навчальної самостійності присвячені дослідження О. Зеліковскої, Ш. Рабаданової, О. Тамаркіної, М. Федорової тощо.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема самостійності студентів не зводиться лише до набуття професійних знань і значущих практичних умінь, а й потребує адекватних і ефективних шляхів її розвитку як особистісної риси. Слід зазначити, що в більшості робіт розглядаються саме педагогічні або дидактичні умови, а психологічний аспект формування самостійності досліджено недостатньо. Тому дуже важливо виокремити ті психолого-педагогічні умови організації освітнього процесу у закладі вищої освіти, які будуть сприяти розвитку навчальної самостійності студентів.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз психолого-педагогічних умов формування навчальної самостійності студентів в освітньому процесі закладу вищої освіти та конкретизація змісту навчальної самостійності з урахуванням сучасної ситуації розвитку педагогічної науки і освітньої практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самостійність у навчанні виражається понад усе в потребі та вмінні самостійно мислити, в здатності орієнтуватися у новій ситуації, самому побачити завдання, питання й знайти підхід до їхнього вирішення [2, с. 93]. В свою чергу, О. Тамаркіна виокремлює два основних фактори, які складають сутність самостійності студентів: внутрішня самоорганізація розумової діяльності та зовнішнє самовираження потенціалів особистості [8].

У роботі Є. Таранчук ототожнюються поняття «навчальна самостійність» та «освітня самостійність». Авторка під освітньою самостійністю розуміє якість особистості, що характеризує її здатність до систематичної самокерованої освітньої діяльності, яка здійснюється при внутрішньому спонуканні і за власною ініціативою. Освітня самостійність студентів характеризує їхню мотиваційно-потребову, інтелектуальну, емоційно-вольову, предметно-практичну та екзистенційну сфери, відображаючи здатність особистості до здійснення самостійної навчальної діяльності [9].

У нашому дослідженні навчальна самостійність здобувача вищої освіти розуміється як якість особистості, що проявляється у готовності студента раціонально, під його керівництвом викладача, організувати власну самостійну пізнавальну діяльність та вирішувати пізнавальні та професійні завдання з метою подальшого самовдосконалення і перетворення оточуючої дійсності. У навчальній самостійності поєднуються інтелектуальні та вольові характеристики здобувача освіти, що дозволяють опанувати загальними та спеціальними знаннями, вміннями і навичками, а також способами набуття знань.

У роботі А. Ільїної зазначається, що навчальна самостійність виконує такі функції:

- навчальна, яка сприяє подальшій самоосвіті та самовихованню майбутнього фахівця;
- виховна, яка пов'язана з формуванням позитивних якостей особистості студента (організованість, цілеспрямованість, ініціативність тощо);
- розвивальна, яка пов'язана із засвоєнням постійно зростаючої кількості інформації і розвитком пізнавальних здібностей, креативності, критичності мислення тощо;
- рефлексивна, яка сприяє визначенню недоліків у знаннях та виявленню умов їх корекції на основі самоаналізу та самоконтролю [4, с. 96].

Щодо критеріїв та рівнів сформованості навчальної самостійності, то слід зазначити, що це питання не має однозначної відповіді у сучасній педагогічній науці. В основу рівневої градації різними авторами покладені різні ознаки.

Так, І. Лернер виділяє чотири рівні навчальної самостійності на основі вміння пізнавати в процесі цілеспрямованого творчого пошуку [5, с. 36]. Н. Половнікова виокремлює три рівня розвитку навчальної самостійності студентів, поклавши в основу ступінь володіння методами самостійної пізнавальної діяльності: копіююча самостійність, відтворювально-вибіркова самостійність, творча самостійність [6, с. 45]. Ми погоджуємося із загальноприйнятою думкою щодо виділення наступних рівнів навчальної самостійності: репродуктивного, частково-пошукового і дослідницького.

У якості критеріїв сформованості навчальної самостійності студентів можна виокремити, по-перше, мотиви, що спонукають до самостійної освітньої діяльності і формують потребу в самоосвіті; по-друге, ступінь усвідомлення ролі самостійної початкової діяльності та ціннісне ставлення до неї, і, по-третє, наявність умінь саморегуляції і самокерування навчальною діяльністю.

Питання формування навчальної самостійності є одним з найактуальніших проблем в педагогіці. Вперше вона отримала своє теоретичне узагальнення в працях П. Підкасистого, однак висунута автором теорія більш стосується організаційної сторони самостійної діяльності в освітньому процесі.

На наш погляд, у студентів доцільно формувати такі вміння самостійної діяльності, як планування самостійної роботи; використання сучасних електронних довідково-бібліотечних фондів, комп'ютерних баз даних, різноманітних інформаційних інтернет-джерел; користування методикою партитурного, ознайомлювального читання та методом швидкого читання; складання оглядів

за різноманітними інформаційними матеріалами; складання планів, конспектів, схем, інтелект-карт; здійснення самоконтролю за роботою, об'єктивна оцінка досягнутого результату тощо.

Зазначимо, що формування навчальної самостійності у здобувачів освіти не має зводитися виключно до набуття умінь та навичок самостійної роботи, а їй потребує розвитку її як особистісної риси. Тому дуже важливо виокремити ті психолого-педагогічні умови організації освітнього процесу у ЗВО, які будуть сприяти розвитку навчальної самостійності студентів.

Аналіз сучасних досліджень педагогічних умов формування навчальної самостійності студентів під час навчання у ЗВО ми відобразили в узагальненому вигляді в табл. 1.

Щодо досліджень психологічних умов розвитку навчальної самостійності студентів, то їх виявилось небагато. Узагальнення проаналізованих робіт представлено у табл. 2.

Виділені умови формування навчальної самостійності студентів дозволяють сформулювати вимоги до організації освітнього процесу у за-

кладі вищої освіти: оптимізація взаємодії здобувача освіти та викладацького складу; навчальні задачі мають бути зрозумілими та доступними, базуватися на відомому та засвоєному раніше матеріалі; різномірний і диференційований зміст навчальних дисциплін; урахування індивідуально-психологічних особливостей студента, його здібностей, інтересів; введення проблемності у викладання навчальних дисциплін; забезпечення рефлексії щодо виконання самостійної пізнавальної діяльності здобувачами освіти. Важливим фактором є розробка оригінальних завдань до самостійної роботи, які пов'язані із майбутньою професійною діяльністю, мають пошуково-дослідницький характер та вимагають творчого, креативного підходу до їх вирішення.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз наукових досліджень з проблеми формування навчальної самостійності студентів показав велику кількість підходів до її вирішення. Сутність процесу формування навчальної самостійності здобувачів вищої освіти полягає в зміні характеру самоосвітньої діяльності студентів: від усвідом-

Таблиця 1

Педагогічні умови формування навчальної самостійності студентів

№ з/п	Автор	Запропоновані умови
1	О. Тамаркіна [8]	співробітництво викладача і студента в навчальній діяльності; спрямованість на інтеграцію аудиторної та позааудиторної форм навчальної діяльності; оволодіння студентом уміннями поєднувати зовнішній і внутрішній контроль у навчальній діяльності як такий, що розвиває самоусвідомлення професійної підготовки до майбутньої професії
2	Є. Таранчук [9]	актуалізація освітнього потенціалу студентів в процесі роботи над предметним змістом навчальної дисципліни; організація ситуаційного навчання, що сприяє формуванню ціннісного ставлення студентів до самостійної освітньої діяльності; включення студентів до автономної освітньої діяльності, що забезпечує освоєння умінь управління самоосвітою.
3	Т. Хрустальова [11]	взаємодія в навчальному процесі систем управління, виховання і навчання; взаємодія систем сприятиме розвитку особистості як суб'єкта цих систем; взаємодія систем здійснюється на основі взаємозв'язку їх за програмними цілями і технологій, що є критерієм, який доводить розвиток самостійності студентів у навчанні.
4	Л. Волошко [1]	організація професійно-практичного тренінгу на різних рівнях складності; застосування методів активізації навчального процесу з оцінкою інтенсивності розумової праці студентів; збільшення частоти та ефективності зовнішнього контролю з боку викладачів-тьюторів за результатами самостійної роботи; систематичне застосування процедур самооцінювання та взаємооцінювання студентами результатів навчально-професійної діяльності
5	Ш. Рабаданова [7]	двоплановість структури розвитку самостійної діяльності студентів у ВНЗ (така, що керується викладачем, і безпосередньо самостійна); дидактичний комунікативний вплив викладача на студентів; застосування активних методів навчання; наявність комплексного методичного забезпечення з дисципліни;
6	Л. Шлеїна [12]	реалізація системного, комплексного і особистісно-діяльнісного підходів до організації навчально-виховного процесу в період навчання у ВНЗ; створення комплексної системи вивчення певної навчальної дисципліни; використання технологій з урахуванням специфіки діяльності майбутніх фахівців, можливостей ВНЗ
7	О. Зеліковська [3]	побудова навчального процесу на суб'єкт-суб'єктній основі; впровадження особистісно-діяльнісного підходу в підготовці фахівців; виважене планування самостійної роботи студентів як в аудиторний, так і в позааудиторний час; цілеспрямований вибір методів організації такої діяльності
8	М. Федорова [10]	побудова внутрівузівської системи навчання викладачів механізмів організації та формування навчальної самостійної діяльності студентів; створення методичного забезпечення для організації та формування навчальної самостійності; оптимальне забезпечення доступу студентів до необхідних освітніх ресурсів; надання управлінського сприяння студенту в збереженні емоційно позитивного настрою; включення студентів в дослідну діяльність ВНЗ що забезпечує їх самовиявлення і самореалізацію

Психологічні умови формування навчальної самостійності студентів

№ з/п	Автор	Запропоновані умови
1	Л. Волошко [1]	підвищення мотивації досягнення успіху; корекція неадекватних самооцінок та рівня домагань студентів; розвиток навичок самоконтролю; розвиток перцептивно-рефлексивних здібностей
2	Ш. Рабаданова [7]	фасилітативне спілкування між викладачем та студентом; розвиваюче консультування (коучинг)
3	М. Федорова [10]	сформованість механізму свідомого і продуктивного здійснення навчальної самостійної діяльності в процесі професійної освіти; діалогічна взаємодія студента з рефлексивної і дидактичної площинами навчальної самостійної діяльності; вільний вибір варіативних шляхів здійснення навчальної самостійної діяльності; індивідуальний стиль навчальної самостійної діяльності.

леного засвоєння знань до розуміння значущості способів їх освоєння для здійснення безперервного процесу самоосвіти і управління ним. Автори пропонують велику кількість дидактичних, організаційних, педагогічних та психологічних умов розвитку самостійності студентів. На нашу думку, найбільш доцільними для запровадження в процес підготовки майбутніх фахівців фармацевтичної галузі, будуть такі психолого-педагогічні умови формування навчальної са-

мостійності: розвиток ціннісного ставлення до самоосвіти і самовдосконалення; застосування методів активізації освітнього процесу з оцінкою інтенсивності розумової праці студентів; систематичне застосування процедур самооцінювання та взаємооцінювання студентами результатів навчальної діяльності. Перевірка ефективності запропонованих умов рамках реального освітнього процесу є перспективним завданням нашого дослідження.

Список літератури:

1. Волошко Л.Б. Навчальна самостійність студентів як психолого-педагогічна проблема. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2012. № 11. С. 19–21.
2. Воротилкіна І.М. Самостоятельность студентов в учебном процессе. *Высшее образование в России*. 2012. № 3. С. 92–97.
3. Зеліковська О.О. Розвиток пізнавальної самостійності студентів економічного профілю у процесі формування міжкультурної компетенції. *Народна освіта*. 2011. Вип. 3(15). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/15/statti/zelikovska.htm (дата звернення: 15.05.2021).
4. Ильина А.В. Критерии и показатели сформированности познавательной самостоятельности студентов. *Альманах современной науки и образования*. 2009. № 4(23): в 2-х ч. Ч. 1. С. 94–96.
5. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. Москва : Педагогика, 1981. 185 с.
6. Половникова Н.А. О воспитании познавательной самостоятельности. Казань, 1968. 204 с.
7. Рабаданова Ш.Р. Формирование учебной самостоятельности студентов на уровне основы управления : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2007. URL: <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/> (дата звернення 08.05.2021).
8. Тмаркіна О.Л. Дидактичні умови розвитку самостійності студентів вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Кривий Ріг, 2011. 38 с.
9. Таранчук Е.А. Организационно-педагогические условия формирования образовательной самостоятельности студентов педагогического вуза : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Красноярск, 2008. 23 с.
10. Федорова М.А. Теория и методическое обеспечение формирования учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.08. Оперл, 2011. URL: <http://www.dslib.net/prof-obrazovanie/teorija-i-metodicheskoe-obespechenie-formirovaniya-uchebnoj-samostojatelnoj.html> (дата звернення: 08.05.2021).
11. Хрусталева Т.В. Организационно-педагогические условия развития учебной самостоятельности студентов при обучении в вузе: на примере изучения начертательной геометрии и инженерной графики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, 13.00.08. Москва, 2002. URL: <http://www.dslib.net/prof-obrazovanie/organizacionno-pedagogicheskie-uslovija-razvitiya-uchebnoj-samostojatelnosti.html> (дата звернення: 08.04.2021).
12. Шлейна Л.І. Навчальна самостійність професійної компетентності майбутніх економістів. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2(2). С. 328–333.

References:

1. Voloshko L.B. (2012) Navchalna samostiinist studentiv yak psykholoho-pedahohichna problema [Educational independence of students as a psychological and pedagogical problem]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, no. 11, pp. 209–224.
2. Vorotilkina I.M. (2012) Samostojatel'nost' studentov v uchebnom processe [Independence of students in the educational process]. *Higher education in Russia*, no. 3, pp. 92–97.
3. Zelikovska O.O. (2011) Rozvytok piznavalnoi samostiinosti studentiv ekonomichnoho profilu u protsesi formuvannia mizhkulturnoi kompetentsii [Development of cognitive independence of students of economic profile in the process of formation of intercultural competence]. *Public education*, no. 3(15). Available at: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=32158> (accessed 15 May 2021).
4. Il'ina A.V. (2009) Kriterii i pokazateli sformirovannosti poznavatel'noj samostojatel'nosti studentov [Criteria and indicators of the formation of cognitive independence of students]. *Almanac of modern science and education*, no. 4(23), pp. 94–96.

5. Lerner I.Ja. (1981) Didakticheskie osnovy metodov obuchenija [Didactic bases of teaching methods]. Moscow: Pedagogika. (in Russian)
6. Polovnikova H.A. (1968) O vospitanii poznavatel'noj samostojatel'nosti [About education of cognitive independence]. Kazan: Tatknigoizdat. (in Russian)
7. Rabadanova Sh.R. (2007) Formirovanie uchebnoj samostojatel'nosti studentov na urovnevoj osnove upravlenija [Formation of educational independence of students on a level basis of management], (PhD Thesis). Moscow: Moscow State University of Technology and Management.
8. Tamarkina O.L. (2011) Dydaktychni umovy rozvytku samostiinosti studentiv vyshchoho navchalnoho zakladu [Didactic conditions for the development of independence of students of higher education], (PhD Thesis). Kryvyi Rig: Kryvyi Rih State Pedagogical University.
9. Taranchuk E.A. (2008) Organizacionno-pedagogicheskie uslovija formirovanija obrazovatel'noj samostojatel'nosti studentov pedagogicheskogo vuza [Organizational and pedagogical conditions for the formation of educational independence of students of pedagogical universities], (PhD Thesis). Krasnoyarsk: Krasnoyarsk State Pedagogical University.
10. Fedorova M.A. (2011) Teorija i metodicheskoe obespechenie formirovanija uchebnoj samostojatel'noj dejatel'nosti studentov v vuze [Theory and methodical support of formation of educational independent activity of students in high school], (PhD Thesis). Orel: Orel State University.
11. Hrustaleva T.V. (2002) Organizacionno-pedagogicheskie uslovija razvitija uchebnoj samostojatel'nosti studentov pri obuchenii v vuze: na primere izuchenija nachertatel'noj geometrii i inzhenernoj grafiki [Organizational and pedagogical conditions for the development of students' educational independence while studying at the university: on the example of the study of descriptive geometry and engineering graphics], (PhD Thesis). Moscow: Institute of General Education.
12. Shlieina L.I. (2017) Navchalna samostiinist profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv [Educational independence of professional competence of future economists]. *Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)*, no. 2(2), pp. 148–153.